

LBRIS

We know
books

CHRISTOPHER CLARK

Somnambulii

CUM A INTRAT EUROPA ÎN RĂZBOI ÎN 1914

editura rao

CUPRINS

<i>Introducere</i>	13
--------------------------	----

PARTEA I

DRUMURI CĂTRE SARAJEVO

CAPITOLUL 1. Fantomele sârbești	27
Crima din Belgrad	27
„Elemente iresponsabile“	39
Hărți mentale	47
Separarea	56
Escaladarea	63
Trei războaie turcești	73
Conspirația	79
Nikola Pašić reacționează	89
CAPITOLUL 2. Imperiu fără calitate	100
Conflict și echilibru	100
Jucătorii de șah	115
Minciuni și falsuri	126
Calm înșelător	133
Șoimi și porumbei	140

PARTEA A II-A

UN CONTINENT ÎMPĂRȚIT

CAPITOLUL 3. Polarizarea Europei, 1887–1907	165
Legături periculoase: alianța franco-rusească	168
Judecata Parisului	177
Sfârșitul neutralității britanice	182
Imperiu tardiv: Germania	189
Momentul crucial?	203
Afișarea răului	211

CAPITOLUL 4. Vocile politicii externe din Europa	222
Factori de decizie suverani	224
Cine a guvernat în St.-Petersburg?	242
Cine a guvernat în Paris?	248
Cine a guvernat în Berlin?	256
Supremația tulburată a lui Sir Edward Grey	261
Criza Agadir din 1911	266
Soldați și civili	277
Presa și opinia publică	291
Fluidizarea puterii	307
CAPITOLUL 5. Situația încurcată din Balcani	310
Atacuri aeriene în Libia	311
Haosul din Balcani	321
Șovăitorul	329
Criza balcanică din iarna lui 1913–1913	338
Bulgaria sau Serbia?	346
Probleme Austriei	356
Balcanizarea alianței franco-ruse	370
Parisul grăbește ritmul	380
Poincaré sub presiune	388
CAPITOLUL 6. Ultima șansă: Detensionare sau pericol, 1912–1914 ..	395
Limitele detensionării	395
„Acum ori niciodată“	409
Germanii în Bosfor	419
Scenariul de început în Balcani	437
Criză de masculinitate?	448
Cât de deschis a fost viitorul?	451
PARTEA A III-A	
CRIZA	
CAPITOLUL 7. Crimă în Sarajevo	459
Asasinarea	459
Vestea se răspândește	469
Începe ancheta	475
Reacțiile Serbiei	481
Ce trebuie făcut?	487

CAPITOLUL 8. Cercul se lărgește	501
Reacții peste hotare	501
Contele Hoyos merge la Berlin	510
Drumul către ultimatumul austriac	523
Moartea ciudată a lui Nikolai Hartwig	532
CAPITOLUL 9. Francezii în St.-Petersburg	535
Contele de Robien schimbă trenurile	535
Domnul Poincaré pleacă în Rusia cu vaporul	541
Jocul de poker	546
CAPITOLUL 10. Ultimatumul	556
Cerințele Austriei	556
Răspunsul Serbiei	564
Începe „războiul local“	577
CAPITOLUL 11. Focuri de avertisment	579
Domină fermitatea	579
„De data asta este război“	584
Motivele Rusiei	590
CAPITOLUL 12. Ultimele zile	598
O lumină ciudată cade pe harta Europei	598
Poincaré se întoarce la Paris	610
Rusia se mobilizează	619
Saltul în întuneric	630
„Trebuie să fie o neînțelegere“	644
Zbuciumul sufletesc al lui Paul Cambon	656
Marea Britanie intervine	660
Belgia	668
Bocanci	673
Concluzii	677
Note	687
Mulțumiri	803
Lista cu ilustrații	807
Lista cu hărți	809
Indice	810

CAPITOLUL I

Fantomele sârbești

CRIMA DIN BELGRAD

La scurt timp după ora două, în dimineața zilei de 11 iunie 1903, douăzeci și opt de ofițeri ai armatei sârbe s-au apropiat de poarta principală a palatului regal din Belgrad.¹ După un schimb de focuri, santinelele care făceau de gardă în fața clădirii au fost arestate și dezarmate. După ce au confiscat cheile de la căpitan, conspiratorii au năvălit în vestibul și au luat-o înspre dormitorul regal, urcând în grabă scările și traversând coridoarele. Găsind apartamentul regelui baricadat de două uși grele din stejar, conspiratorii le-au aruncat în aer cu ajutorul dinamitei. Suflul a fost atât de puternic, încât ușile au fost smulse din țâțâni și aruncate în anticameră, ucigându-l pe adjutantul regal care se afla înăuntru. Explozia a topit, de asemenea, siguranțele electrice, cufundând castelul în întuneric. Nestingheriți, intrușii au găsit niște lumânări într-o cameră alăturată și au pătruns în apartamentul regal. Când au ajuns în dormitor, regele Alexander și regina Draga dispăruseră deja. Însă romanul în franceză al reginei se afla pe noptieră, deschis, cu paginile în jos. Cineva a atins așternuturile și a descoperit că erau calde încă – din câte se părea, aceștia fugiseră de curând. Părăsind dormitorul pustiu, intrușii au cercetat palatul cu lumânările în mână și revolverele scoase.

În timp ce ofițerii intrau în fiecare cameră, trăgând focuri de armă la întâmplare în mobilier și în alte potențiale ascunzișuri, regele și regina erau ascunși într-o anexă strămtă aflată în apropierea dormitorului, unde camerista reginei îi călca și îi cărpea de obicei hainele.

Căutările au continuat preț de aproape două ceasuri. Regele a profitat de acest răgaz ca să se îmbrace repede într-o pereche de pantaloni și o cămașă roșie din mătase; nu își dorea deloc ca inamicii lui să îl găsească dezbrăcat. Regina a reușit să își tragă pe ea un jupon, un corset alb din mătase și un dres galben.

Alte persoane au fost căutate în tot Belgradul și ucise: cei doi frați ai reginei, suspectați că ar fi răvnit la tronul Serbiei, au fost obligați să plece din casa surorii lor din Belgrad și „au fost duși într-o garnizoană din apropierea palatului regal, unde au fost insultați și înjunghiați cu sălbăticie”². Asasinii au năvălit, de asemenea, și în apartamentul prim-ministrului Dimitrije Cincar-Marković și în cel al ministrului de război Milovan Pavlović. Amândoi au fost omorâți; douăzeci și cinci de gloanțe au fost trase în Pavlović, care se ascunsese într-un cufăr din lemn. Ministrul de interne, Belimir Theodorović, a fost la rândul lui împușcat și considerat mort, însă acesta și-a revenit mai târziu din starea gravă; alți miniștri au fost încarcerați.

La palat, prim-adjutantul regelui, Lazar Petrović, care fusese dezarmat și prins după un schimb de focuri, a fost condus de-a lungul coridoarelor întunecate de către asasini și obligat să îl strige pe rege la fiecare ușă. Revenind în dormitorul regal pentru o a doua percheziție, conspiratorii au descoperit, în cele din urmă, o intrare secretă în spatele draperiilor. Când agresorii au propus să spargă peretele cu toporul, Petrović și-a dat seama că jocurile erau făcute și a fost de acord să îl roage pe rege să iasă din ascunzătoare. Regele a întrebat din spatele lambriului cine îl chema, iar adjutantul i-a răspuns: „Sunt eu, Laza, deschideți ușa pentru ofițerii dumneavoastră!” Regele a răspuns: „Pot avea încredere în jurământul ofițerilor mei?” Conspiratorii au răspuns afirmativ. Conform unei relatări, regele, îmbrăcat caraghios în cămașa lui roșie din mătase și cu ochelarii pe nas, și-a făcut apariția, ținându-și brațul protector în jurul reginei. Cei doi au fost împușcați de la mică distanță. Petrović, care și-a scos revolverul ascuns într-o încercare disperată de a-și apăra stăpânul (așa se susținuse mai târziu), a fost și el ucis. A urmat un val de violență nejustificată. Trupurile neînsuflețite au fost împunse cu săbiile,

sfâșiate cu baioneta, parțial eviscerate și lovite cu toporul până când au ajuns de nerecunoscut, conform mărturiilor ulterioare ale bărbierului italian traumatizat al regelui, care primise ordin să le adune și să le îmbrace pentru înmormântare. Trupul reginei a fost ridicat peste grilajul ferestrei din dormitor și aruncat, practic, gol și plin de sânge, în grădină. Se spune că atunci când asasinii au încercat să procedeze la fel cu Alexander, acesta își încheștase o clipă degetele în jurul grilajului. Un ofițer i le-a retezat cu un paloș, iar trupul s-a prăbușit în gol, urmat de degetele retezate. Până când asasinii s-au strâns în grădină ca să fumeze și să evalueze rezultatele faptelor lor, începuse deja să plouă.³

Evenimentele din 11 iunie 1903 au marcat un nou început în istoria politică a Serbiei. Dinastia Obrenović, care domnise de-a lungul existenței scurte a Serbiei ca stat independent modern, nu mai exista. La câteva ore de la asasinat, conspiratorii au anunțat îndepărtarea Dinastiei Obrenović și succesiunea la tron a lui Petar Karadjordjević, un exilat aflat în acel moment în Elveția.

Petar I Karadjordjević

De ce a existat o atitudine atât de brutală față de Dinastia Obrenović? Monarhia nu avusese niciodată o existență instituțională stabilă în Serbia. Esența problemei se afla parțial în coexistența familiilor dinastice rivale. Două clanuri importante, Obrenović și Karadjordjević, s-au luptat să elibereze Serbia de sub asuprirea otomană. Fostul ciurdar oacheș „George cel Negru“ (în sârbă: „Kara Djordje“) Petrović, fondatorul dinastiei Karadjordjević, a condus o răscoală în 1804 prin care a reușit după mulți ani să îi izgonească pe otomani din Serbia, a căutat exilul în Austria în 1813 când otomanii au pornit contraatacul. Doi ani mai târziu, a izbucnit o a doua răscoală sub conducerea lui Miloš Obrenović, un operator politic subtil care a reușit să negocieze recunoașterea Principatului Serbiei de către autoritățile otomane. Când a revenit în Serbia din exil, Karadjordjević a fost asasinat la ordinele lui Obrenović cu complicitatea otomanilor. Descotorosindu-se astfel de principalul său rival politic, Obrenović a primit titlul de Prinț al Serbiei. Membrii clanului Obrenović au condus Serbia în cea mai mare parte a existenței sale ca principat, în cadrul Imperiului Otoman (1817–1878).

Asocierea dinastiilor rivale, o regiune expusă între Imperiile Otoman și Austriac și o cultură politică având la bază un pronunțat caracter imoral, dominată de mici proprietari din regiunile rurale, sunt factorii care au făcut ca monarhia să rămână o instituție criticată. Este uluitor cât de puțini regenți sârbi din secolul al XIX-lea au murit pe tron din cauze naturale. Fondatorul principatului, prințul Miloš Obrenović, a fost un autocrat nemilos a cărui domnie a fost deseori marcată de rebeliuni. În vara anului 1839, Miloš a abdicat în favoarea fiului său mai mare, Milan, care era atât de bolnav din cauza pojarului, încât nici nu a conștientizat că a primit acest titlu când a murit treisprezece zile mai târziu. Domnia fiului mai mic, Mihailo, a fost curmată prematur când acesta a fost detronat în timpul rebeliunii din 1842, făcând astfel loc înscăunării unui Karadjordjević – nimeni altul decât Alexandar, fiul lui „George cel Negru.“ Însă în 1858, acesta a fost la rândul lui forțat să abdice, doar pentru a fi urmat din nou de Mihailo, care a revenit pe tron în 1860. Prințul nu s-a bucurat de o

mai mare popularitate nici în timpul celei de-a doua domnii ale sale; opt ani mai târziu, el a fost asasinat, împreună cu o verișoară, într-un complot care este posibil să fi fost susținut de clanul Karadjordjević.

Domnia lungă a succesorului lui Mihailo, prințul Milan Obrenović (1868–1889), a oferit o oarecare stabilitate politică. În 1882, la patru ani după ce Congresul de la Berlin a acordat Serbiei statutul de stat independent, Milan l-a proclamat regat, iar el s-a autoproclamat rege. Însă tulburările politice nu au dispărut constituind în continuare o problemă. În 1883, eforturile guvernului de a retrage armele de foc miliției țărănești din nord-estul Serbiei au dus la izbucnirea unei răscoale provinciale de amploare, răscoala din Timoc. Milan a răspuns prin represalii brutale împotriva rebelilor și printr-o vânătoare a figurilor politice importante din Belgrad, suspectate că ar fi instigat la revoltă.

Cultura politică sârbă s-a transformat la începutul lui 1880 odată cu apariția partidelor politice care au adoptat un stil modern, folosind ziare, întruniri preelectorale, proclamații, strategii de campanie și comitete locale. La această nouă forță formidabilă apărută în viața publică, regele a răspuns cu măsuri autocratice. Când alegerile din 1883 au dus la o majoritate ostilă în parlamentul sârbesc (cunoscut ca Skupština), el a refuzat să numească un guvern alcătuit din membri ai Partidului Radical predominant și a decis, în schimb, să alcătuiască un cabinet de burocrati. Skupština a fost deschis prin decret și dizolvat tot prin decret, zece minute mai târziu. Războiul dezastruos împotriva Bulgariei din 1885 – rezultatul unor decizii luate de Casa Regală fără consultarea miniștrilor și a parlamentului – și divorțul scandalos de soția sa, regina Natalia, au subminat și mai mult poziția monarhului. Când Milan a abdicat în 1889 (în speranța, printre altele, de a se căsători cu soția frumoasă a secretarului său personal), plecarea lui era de mult așteptată.

Regența instituită să se ocupe de afacerile statului sârb în timpul în care fiul lui Milan, prințul Alexander, era minor a durat patru ani. În 1893, la vârsta de doar șaisprezece ani, Alexander a implicat regența într-o lovitură de stat bizară: miniștrii cabinetului au fost

invitați la cină și au fost informați oficial în timpul unui toast că erau cu toții arestați; tânărul rege a anunțat că intenționează să își aroge „puterea regală deplină”; clădirile ministerelor importante și serviciul de telegrafie fuseseră deja ocupate de armată.⁴ Cetățenii Belgradului s-au trezit în dimineața următoare într-un oraș împânzit de afișe care decretau că Alexander pusese mâna pe putere.

În realitate, fostul rege Milan dirija evenimentele din culise. Milan a fost cel care a instaurat regența și tot a pus la cale lovitura de stat în numele fiului său. Într-o manevră familială grotescă pentru care nu există echivalent în Europa contemporană, părințele abdicat i-a servit drept consilier fiului său, regele. Între anii 1897–1900, acest aranjament a fost cunoscut sub denumirea de „duarhia Milan–Alexander.” „Regele-tată Milan” a fost numit comandant suprem al armatei Serbiei, fiind primul civil din istorie care a exercitat această funcție.

În timpul domniei lui Alexander, istoria Dinastiei Obrenović a intrat în ultima sa fază. Sprijinit din umbră de tatăl său, regele a irosit repede speranța și bunăvoința care însoțesc deseori înființarea unui nou regim. El a ignorat dispozițiile relativ liberale din Constituția Serbiei, impunând în schimb o regulă cu caracter neabsolutist: buletinele de vot secrete au fost eliminate, libertatea presei a fost cenzurată, iar ziarele au fost închise. Când conducătorii Partidului Radical au protestat, aceștia au fost excluși de la exercitarea atribuțiilor executive. Alexander a abolit, a impus și a suspendat constituții în maniera unui dictator. Nu a avut niciun respect pentru lege, ba chiar a complotat împotriva politicianilor. Spectacolul oferit de rege și de regele-tată care au manevrat pârghiile statului în tandem – ca să nu mai vorbim de regina-mamă Natalia, care a rămas o figură importantă din umbră, în ciuda divorțului ei de Milan – a avut un impact devastator asupra poziției dinastiei.

Hotărârea lui Alexander de a o lua în căsătorie pe văduva unui inginer mediocru care nu se bucura de o prea bună reputație nu a ajutat deloc la calmarea situației. Pe Draga Mašin a cunoscut-o în 1897, când aceasta era domnișoara de onoare a mamei lui. Draga

era cu zece ani mai mare decât regele, nu era agreată de societatea din Belgrad, era considerată frigidă și era faimoasă pentru multiplele sale legături amoroase. În timpul unei întruniri aprinse a Consiliului de Coroană, când miniștrii au încercat în zadar să îl convingă pe rege să nu se căsătorească, ministrul de interne, Djordje Genčić, a adus un argument puternic: „Sire, nu vă puteți căsători cu ea. A fost amanta tuturor – chiar și a mea”. Răsplata pe care ministrul a primit-o pentru candoarea sa a fost o palmă zdravănă peste obraz – ulterior, Genčić s-a alăturat conspiratorilor împotriva regelui.⁵ Au existat întâlniri similare și cu alți înalți oficiali.⁶ În cadrul unei alte întruniri agitate a cabinetului, prim-ministrul în exercițiu a propus ca regele să fie închis în palat sau îndepărtat din țară cu forța pentru a se împiedica pecetluirea uniunii.⁷ Atât de înverșunate au fost clasele politice împotriva reginei Draga, încât regelui i-a fost imposibil un timp să aleagă candidați potriviți pentru posturile înalte; vestea logodnei sale cu Draga a fost suficientă pentru a-i determina pe toți membrii cabinetului să demisioneze, regele fiind obligat să se mulțumească numai cu un „alai de nuntă” eclectic, format din persoane aproape necunoscute.

Acest mariaj controversat a dus la o relație tensionată între rege și tatăl său. Milan a fost atât de scandalizat de perspectiva ca Draga să îi devină noră, încât a demisionat din funcția de comandant-șef al armatei. Într-o scrisoare adresată fiului său în iunie 1900, el a declarat că Alexander „împingea Serbia în prăpastie” și a încheiat cu un avertisment sincer: „Voi fi primul care voi aplauda acel guvern care te va goni din țară după o asemenea nebunie din partea ta.”⁸ Alexander a mers în continuare cu planul său (s-a căsătorit cu Draga în 23 iunie 1900, la Belgrad) și a profitat de demisia tatălui său pentru a-și impune autoritatea asupra ofițerilor. Prietenii lui Milan (și dușmanii Dragei) au fost excluși din funcțiile de ofițeri militari și din funcțiile administrative; regele-tată a fost ținut constant sub supraveghere, apoi încurajat să părăsească Serbia, iar mai târziu, împiedicat să se întoarcă. A fost o mare ușurare pentru cuplul regal când Milan, care se stabilise în Austria, a murit în ianuarie 1901.

Regele Alexandru și regina Draga cca 1900

A existat un moment scurt de creștere a popularității monarhului la sfârșitul anului 1900, când anunțul făcut de la palat că regina aștepta un copil a stârnit un val de simpatie din partea poporului. Însă indignarea a fost la fel de intensă în aprilie 1901, când s-a aflat că sarcina Dragei fusese o păcăleală pentru a îmbuna opinia publică (în capitală au apărut zvonuri despre un plan care a fost dejucat și care urmărea să aducă pe tronul Serbiei un „copil ipotetic“). Ignorând toate aceste semne prevestitoare, Alexander a început să dezvolte un cult pentru soția sa, sărbătorindu-i ziua de naștere prin manifestări publice fastuoase și numind regimente, școli și chiar sate după ea. În tot acest timp, devenea din ce în ce mai îndrăzneț în manipularea legii fundamentale a statului. În martie 1903, regele a suspendat Constituția Serbiei în toial noapții, a modificat Codul de legi, iar apoi a reinstituat-o patruzeci și cinci de minute mai târziu.

Până în primăvara anului 1903, Alexander și Draga reușiseră să întoarcă împotriva lor majoritatea societății din Serbia. Partidul Radical, care câștigase majoritatea locurilor din Skupština în urma alegerilor din iulie 1901, detesta manipulările autocratice ale regelui. Printre familiile de comercianți și de bancheri (în special cele care se ocupau cu exportul de vite și de alimente) existau multe care vedeau tendința proaustriacă a politicii externe a lui Obrenović ca o blocare a economiei sârbe într-un monopol austriac, care îi priva pe capitaliștii țării de accesul pe piețele mondiale.⁹ În 6 aprilie 1903, o demonstrație din Belgrad care condamna manipulările constituționale ale regelui a fost înăbușită cu brutalitate de poliție și jandarmerie, care au ucis optsprezece oameni și au rănit alți cincizeci.¹⁰ Peste o sută de oameni – inclusiv câțiva ofițeri de armată – au fost arestați și întemnițați, cu toate că majoritatea lor au fost eliberați după câteva zile.

În epicentrul opoziției inverșunate față de Coroană se afla armata sârbă. La începutul secolului al XX-lea, armata era una dintre cele mai dinamice instituții a societății sârbe. Într-o economie preponderent rurală și neperformantă, unde carierele care ofereau mobilitate ascendentă erau greu de găsit, un mandat de ofițer reprezenta o cale privilegiată către statut și influență. Această prioritate a fost întărită de regele Milan, care a oferit fonduri generoase armatei, extinzând corpul de ofițeri și reducând bugetul de stat deja limitat pentru învățământul superior. Însă acești ani îmbelșugați au luat sfârșit odată cu plecarea regelui-tată în 1900: Alexander a redus bugetul pentru armată, salariile ofițerilor au rămas restante câteva luni, iar politica promovată la Curte i-a favorizat pe apropiații regelui și ai reginei, care au fost promovați în funcții-cheie în defavoarea colegilor lor. Aceste resentimente au fost intensificate de convingerea generală – în ciuda dezmințirilor oficiale – că regele, incapabil de a produce un moștenitor biologic, plănuia să îl desemneze pe fratele reginei Draga, Nikodije Lunjevica, drept succesor la tronul Serbiei.¹¹

În vara anului 1901, o conspirație militară a început să se cristalizeze în jurul unui tânăr locotenent talentat din armata sârbă, care urma să joace un rol important în evenimentele din iulie 1914.